

MAISEMA- JA YMPÄRISTÖSANASTOA

Ympäristö

Tavallisesti ympäristöllä tarkoitetaan ihmiskunnan ympäristöä, luontoa tai koko maapalloa toisin sanoen elinympäristöä suuressa tai pienessä mittakaavassa. Esimerkkejä sanan käytöstä: ympäristökatastrofi, ympäristönsuojelu, asuinympäristö, rakennettu ympäristö, urbaani ympäristö, luonnonympäristö.

Luonto

Luonnolla tarkoitetaan yleensä maaperää sekä vesi- ja ilmakehää kasveineen ja eläimineen. Luonnontieteellisen näkemyksen mukaan ihminen on itsekin eläin ja osa luontoa. Luontoon suhtaudutaan kaksijakoisesti. Toisaalta luonto ja luonnonvarat, kuten metsät ja vuorimalmit nähdään välikappaleena eli esimerkiksi teollisuuden raaka-aineina ja toisaalta ihailaan luonnon koskemattomuutta.

Maisema

Lyhyen määritelmän mukaisesti maisema tarkoittaa aluetta sellaisena kuin ihmiset sen mieltävät ja jonka ominaisuudet ovat seurausta luonnon ja/tai ihmisen toiminnasta ja vuorovaikutuksesta.

Maisema on katsojasta jonkin matkan päässä oleva näkökenttämme rajaama tietty näkymä – avara tai tiettyyn paikkaan kohdistettu. Se koostuu useista elementeistä, kuten vesi, kallio, maaperä ja ilma, mutta maisemissa havaitsee myös historiallista kerroksellisuutta. Maisemat ryhmitellään luonnonmaisemiin ja kulttuurimaisemiin, joista viimeksi mainitut jaetaan maaseutua esittäviin maisemiin ja urbaaneihin kaupunkimaisemiin. Alkuperäisessä luonnonmaisemassa ei näy ihmisen jäljet. Suomessa ei juuri ole luonnonmetsää, vaan metsä on maatalouden (kaskeaminen, tervanpolto, laiduntaminen) muokkaamaa kulttuurimaisemaa.

Maiseman havaitseminen

Tutuin maiseman määrittelyn näkökulma on katseen maisema, joka rajautuu siihen mitä katsoja pitää olennaisena. Esimerkiksi Francesco Petrarcan (1304–1374) kertomus siitä kun hän kiipesi Provencessa Ranskassa katsomaan vuorelta avautuvaa näkymää, vaikutti myöhempien maisemaihanteiden muodostumiseen – korkealta vuorelta alaspäin nähty maisema. Samalla sai alkunsa vuorikiipeily. Maalauksissa ja piirustuksissa maisema tarkentui kun perspektiivin käyttö yleistyi 1600-luvulla. Maisema voitiin kuvata näkymänä, jota ihminen havainnoi ikään kuin ulkopuolelta.

Maisemamaalaus

Maisemamaalauksissa kuvataan usein suhteellisen laajaa ja avointa näkymää, koska silloin ihminen hahmottaa maiseman paremmin. Maisemamaalauksella on vahva asema länsimaisessa ja aasialaisessa (esim. Kiina, Japani) maalaustaiteen traditiossa. Joissain maissa, kuten Suomessa maisemista tuli myös kansallisia symboleja.

Romantiikan ihannemaisema

Toisinaan maiseman havaitsemisen tapaa on ohjannut *pittoreskin* käsite, joka tarkoittaa kauniita maisemanäkymiä, jotka sopivat maalausten aiheeksi. Pittoreskin ihanne vaikutti siihen, että luontonäkymiä alettiin katsella maalaustaiteen näkökulmasta. Lähdettiin retkille luontoon ja etsittiin maisemasta katseella sopivia maalauskohteita. Nykyinen ympäristösuhteemme on monessa mielessä vielä kiinni romantiikan ihannemaisemassa. Maisemaan liittyvät arvot alkoivat muuttua, kun kritiikki pittoreskia maisemaa ja ihmiskeskeistä ajattelua kohtaan lisääntyi.

Suomalainen maisema

Suomalaista maisemaa ei ole aina pidetty kauniina, vaan lähinnä karuna ja mitättömänä. Suuremmissa määrin vasta kultakauden taiteilijat löysivät 1800–1900-lukujen vaihteessa maisemastamme tunnusomaisia piirteitä ja avasivat ihmisten silmät – löytyivät siintävät vedet, koskien kuohut ja jylhät vaarat. Taiteilijat, kuten esimerkiksi Akseli Gallen-Kallela löysi 1880-luvulla Keski-Suomesta aidon erämaan – hän *ylevöitti* koskematonta luontoa. Ranskasta lähtöisin ollut ulkoilmamaalaus eli alusta loppuun teoksen ulkona maalaaminen tuli Suomen kuvataiteeseen 1880-luvulla.

Asumattoman ympäristön merkitys on Suomessa erilainen kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa, jossa ihmisen elämisen jäljet näkyvät luonnossa selvemmin ja jossa yksin metsässä liikkumista toisinaan pelätään. Suomessa luonto ja metsä ovat olleet talon rakennuspuiden, työaineiden ja ravinnon antaja, myöhemmin myös tulonlähde ja elinkeino.

Keskisuomalainen maisema

Keski-Suomessa ei ole yhtään virallisesti kansallismaisemaksi määriteltyä maisemaa, kuten Koli tai Punkaharju, mutta järvet ja joet sekä korpi- ja erämaisemat joko lähikuvina tai korkealta nähtynä ovat tyypillisiä alueelta maalattuja maisemia. Yhtenä lähtökohtana on runebergiläinen kansankuvaus eli korven asukas, Saarijärven Paavo ja hänen elinympäristönsä. J. L. Runeberg, E. Lönnrot ja Z. Topelius loivat Sisä-Suomen järvimaisemista kansallista symbolimaisemaa. Elämä oli köyhää, mutta ympärillä oli kaunis luonnonmaisema, jota ihminen ja hänen kätensä jälki ei riko.

Olisikin syytä miettiä, oliko 1800–1900-lukujen vaiheessa Keski-Suomeen syntyneellä metsäteollisuudella (Mänttä, Jämsänkoski, Äänekoski) vaikutusta paikallisten erämaiden ihailuun ja luonnonsuojeluun tai ylipäätään taitelijoiden innokkuuteen matkustaa Keski-Suomeen? Esimerkiksi Akseli Gallen-Kallela ja Pekka Halonen olivat jo vuosisadan vaihteessa innokkaita luonnonsuojelijoita. Jos Victor Westerholm ja hänen ympärilleen kehittynyt taiteilijasiirtokunta loivat Ahvenanmaata kuvaavilla teoksillaan karelianismin läntisen vastineen, mikä merkitys oli hämäläis-keskisuomalaisella maisemalla, joka syntyi jo ennen karelianismia eli 1890-lukua?

Kansallismaisema

Kansallismaisemat ovat Suomen kansallista identiteettiä kuvastavia maisemia, joihin tiivistyvät maan erityispiirteet. Vuonna 1994 ympäristöministeriössä valittiin 27 erityisen merkittävää maisemakokonaisuutta kansallismaisemiksi. Usein kansallisen identiteetin rakentamisprojektissa itsenäistyvä kansa luo itselleen identiteettiä myyttien, tarinoiden, kirjallisuuden ja kuvien avulla. Esimerkiksi Suomen sortokausien passiivisessa vastarinnassa erityisesti kuvalla oli suuri merkitys, koska sitä ei voitu sensuroida samalla tavalla kuin kirjoitettua sanaa.

Suomen taiteessa vaikutti 1870–1880-luvuilla realismi ja naturalismi, jotka muuttivat aiempaa romantisoivaa ja idealistista kuvaa suomalaisesta kansasta ja maasta. Romanttista nostalgia voimistui jälleen 1890-luvun karelianismissa ja uusromantiikassa. Taiteilijoiden huomio kiinnittyi koskemattomiin erämaihin, ”alkuperäiseen” kansaan sekä Kalevalan ja Kantelettaren runoihin. Maisema oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa Suomessa tärkein kansallisen taiteen aihepiiri. Taidepolitiikasta tuli osa suomalaista kansallisuusaatetta.

Kieleen ja kirjallisuuteen liittyvää ajatusmallia Suomen kansallisuusoloista on hahmotettu myös väestöryhmien luontosuhteen avulla. Lähtökohtana oli H. G. Porthanin ajatus rannikon ja sisämaan vastakkaisuudesta: tutkittu rannikkoseutu edusti sivilisaatiota (ruotsin kieli) ja tuntematon sisämaa olojen ja kielen villiyyttä (suomen kieli). Runebergin, Topeliuksen ja Lönnrothin kehittämä kansallinen ajattelu nosti sisämaan maiseman arvoa.

Maisema tulkinnan kohteena ja symbolina

Maisemakuviin liittyviä elementtejä voidaan tulkita monin eri tavoin. Merkityksistä rakentuva maiseman sisältö ei ole kirjaimellisesti sidoksissa siihen mitä se kuvallisesti esittää. Maisema tulkitaan eräänlaiseksi kulttuuriseksi sopimukseksi ja tavaksi nähdä, jäsentää ja arvottaa sekä itseä että yhteisöä. Tästä syystä maisemiin voidaan liittää myös poliittisia merkityksiä.

Pohjoismaissa kansallismaiseman ihannointi oli vahvaa 1900-luvun alkupuolelle saakka. Suomessa kansallisuusaatteeseen vaikutti saksalainen idealismi ja romantiikka, jossa korostuivat jumaluus, isänmaa ja luonto – ajatus koskemattoman luonnon pyhydestä. Esimerkiksi tulkittaessa suomalaisia maisemamaalauksia 1800–1900-lukujen vaihteen kansallishenkisestä näkökulmasta pidetään pilviä symbolina idästä tulevalle uhkalle ja maahan pureutuvia katajia ja ikihonkia itsenäisyyden vertauskuvana. Erämaisemien koettiin esittävän kansallista voimaa ja uhmaa. Lumisten ja jäisten rantojen välistä voimalla tiensä etsivä virta oli ahdinkoon joutuneen isänmaan kuva ja helmikuun manifestin symboli.

Maisemakuvan purkaminen ja tuominen katsottavaksi osiensa summana tuo esille uusia merkityksiä, jolloin on myös helpompi havaita mahdollisia ajallisia muutoksia. On kyse rajanvedosta nähdyn ja luetun, koetun ja esittämisen välillä.

Maisema paikkana - genius loci

Paikan hengellä tarkoitetaan elinympäristöön kiinnittyviä tunteita. Paikkaa voidaan tarkastella ajan, mutta myös menneisyydestä kertovien dokumenttien, muistitiedon ja kansanperinteen (runot, kertomukset) välityksellä. Paikkaan liittyviä käsitteitä ovat identiteetti eli tunnistettavuus sekä paikkaan samaistuminen – paikan omaksi tuntemista. Paikan korostamista on pidetty yhteiskunnan modernisoitumisen aikana (Suomessa 1800-luvun loppu) antimodernistisena eleenä. Maisemamaalaukset voidaan nähdä kriittisinä kannanottoina paikkojen ja paikkakokemusten puolesta aikana, jolloin moderni teknologia (liikenneyhteydet, rakentaminen) alkoi tuhota niitä.

Nykymaisema

Nykytaiteessa kuvallinen menneisyys ja historia lomittuvat. Kuvat limittyvät toisiin kuviin. Muistumat toisten taiteilijoiden maalauksista, kansantaiteesta ja videoteoksista verkottuvat itse otettuihin valokuvaan sekä kuviin sanoma- ja aikakauslehdistä, kirjoista ja kaikesta populaarista materiaalista. Aiheita ammennetaan myös alitajunnasta sekä muistista ja muistoista, tai yllensäkin suhteesta luontoon.

Suomalainen yhteiskunta on kokenut viimeisen sadan vuoden aikana suuren rakennemuutoksen, kuten muuttoliikkeen maalta kaupunkiin ja maaseudun autioitumisen. Suhde luontoon on kuitenkin säilynyt – kesäyön valona, kaupunkilaisen vuokrapalstan multana, kesämökkinä järven rannalla.

Ympäristötaide

Ympäristötaiteen käsite on laaja. Sen piiriin voidaan lukea myös rakennustaiteelliset ratkaisut, teiden linjaukset, puutarhat, puistot ja yleensäkin ympäristömme visuaalinen kokonaisuus. Ympäristötaide on käsitteenä monenlaisten taideilmiöiden yhteinen nimittäjä, jota voidaan täsmentää erilaisin alakäsittein: julkinen taide, maataide, kaupunkitaide, tilataide, yhteisötaide... Laajassa mielessä ympäristötaidetta on myös rakennetun ympäristön ja maiseman arkkitehtuuri. Yleisesti ympäristötaiteella tarkoitetaan rakennettuun kulttuuriympäristöön tai luonnon ympäristöön tehtyä taidetta. Se voi olla itsenäinen objekti tai teko, tapahtuma tai prosessi. Ympäristötaiteelle on ominaista, että teos ei sijaitse vain tietyssä tilassa ja paikassa vaan myös tietyssä ajallis-paikallis-kulttuurisissa olosuhteissa, jotka elävät jatkuvasti. Tarvitaan kaikkia aisteja, ei vain näköä. Teokset ovat usein myös osa laajempaa ympäristökeskustelua ja ne ovat aina julkisia.

Maisema ja aistit

Nykyään materiaalisten antimien hyödyntämisen lisäksi hankitaan luonnosta aineettomia ja aistimellisiä elämyksiä. Työn ja hyödyn maisema (land) on muuttunut vapaa-ajan ja elämysten maisemaksi (landscape). Nykyisin elämyksillä on myös tuottaja: matkailuala ja -elinkeinot. Turismissa ja usein myös luontovalokuvissa nähtävyydet ja kokemukset ovat kulutuksen kohteena.

Ihanne ei kuitenkaan aina ole ollut ”koskematon luonto”, vaan antiikin aikana se oli joko viljava peltomaisema tai lehtometsä lähteineen ja puroineen. Villiä luontoa pelättiin. Se oli petoeläinten ja henkien asuinsija. Jean-Jacques Rousseau ihaili alppiluontoa sekä ylisti maaseutua ja tavallista kansaa. Hänen kehotuksensa ”takaisin luontoon” ei tarkoita primitiivistä elämää villin luonnon keskellä vaan sopusointua luonnon kanssa. Pyrkimyksenä oli elää lähempänä luontoa ja vuoden kiertokulkua ja irrottautua kaupunkien salonkien turhamaisuudesta. Kyse ei siis ollut paluusta luonnontilaan.

Maisemamaalauksen aistimellisuus

Ajatus maisemasta ”sieluntilana” johtaa näkemään maisemamaalauksen lähes taiteilijan omakuvana – on kyse luonnon ja taiteilijan vuorovaikutuksesta. Tunnelmamaalaus miellettiin nimenomaan Pohjois-Euroopassa virinneeksi ilmiöksi, joka tuli suosioon Pariisissa 1880-luvulla. Se korosti hienovaraisesti tunteita – sielukkuutta, kaihoa, surumielisyyttä.